

CZĘŚĆ II

**LITERATUROZNAWSTWO
I KULTUROZNAWSTWO**

I ANLEDNING 300-ÅRSJUBILEET: JOHAN ERNST GUNNERUS OG “AGDERS GUNNERUS” – ET BIDRAG TIL Å FORSTÅ HVORFOR BISKOP GUNNERUS FORESLO ET NORSK UNIVERSITET I KRISTIANSAND I 1771

ERNST HÅKON JAHR

Abstract. The paper is written in connection with the 2018 300th anniversary of the birth of the professor and bishop, Johan Ernst Gunnerus (1718–1773), who founded modern science in Norway and who, in 1760, also founded the first learned society in the country: *The Royal Norwegian Society of Sciences and Letters* in Trondheim. In 1758 Professor Gunnerus was appointed the bishop for the whole of northern Norway, as the bishop of Trondheim.

In 1771 Bishop Gunnerus was called to the capital of the then Danish-Norwegian kingdom, Copenhagen, with the mission of reforming the Copenhagen university, at that time the only university in the entire dual kingdom. In his recommendation for reforms of the university, he also included a proposal for the establishment of a university in Norway. In this proposal, he argued for the city of Kristiansand as the most suitable location for that university. If the King would follow his recommendation, he would himself move to Kristiansand and also bring with him the Royal Society from Trondheim.

Many people have subsequently wondered why he chose to point to Kristiansand for the establishment of the first Norwegian university, and not Oslo (where the university was finally opened in 1813) or Trondheim (where he had founded the Royal Society 11 years earlier). It has been thought that Gunnerus suggested Kristiansand mainly because the fact that the city was close to Denmark and a university there could perhaps have also recruited students from northern Jutland. Some have even suggested that Gunnerus proposed Kristiansand because he knew it would not be acceptable to Copenhagen or to the King, and then Trondheim (his “real” wish) could then emerge as a more plausible candidate, even if it was situated rather far north.

In this paper, I argue that until now everybody who has discussed Gunnerus' choice of location for a Norwegian university has missed one decisive point: before Gunnerus moved from Copenhagen

(where he was professor) to Trondheim (as bishop), Kristiansand was known in Norway, Denmark and the rest of Europe as the Norwegian centre for science and research. This was due to just one man, Bishop Jens Christian Spidberg (1684–1762). I show how Spidberg established himself through international publications as the leading scientist in Norway, and how everybody with a scientific question during the first half of the 18th century looked to Kristiansand and Spidberg for the answer. This, I argue, gave Kristiansand an academic and scientific reputation that Gunnerus was very well aware of and could exploit in his recommendation of Kristiansand as the location for the first Norwegian university. However, this knowledge about this reputation of Kristiansand's in the first half of the 18th century has since been lost completely, mostly because Gunnerus' fundamental seminal contribution in the second half of the 18th century has completely overshadowed the academic situation in Norway before his time.

Finally in 2007 a university, the University of Agder, was established in Kristiansand, on the basis of a university college with academic roots going back to 1828. An academy of science, the Agder Academy of Sciences and Letters, was founded in 2002. A formal agreement of cooperation between the Royal Society and the then university college was signed 2001, and the academy joined the agreement in 2005. This agreement confirmed the long academic ties between Kristiansand and Trondheim, going all the way back to the scientific positions first held by Spidberg in Kristiansand and then by Gunnerus in Trondheim.

Key words: Johan Ernst Gunnerus, modern science in Norway, The Royal Norwegian Society of Sciences and Letters in Trondheim, Kristiansand, the University of Agder, the Agder Academy of Sciences and Letters

Innledning

I 2018 var det 300 år siden Johan Ernst Gunnerus blei født 26. februar 1718. I Kristiansand og ved Universitetet i Agder huskes han først og fremst for forslaget han la fram i 1771 om at det første norske universitetet i Danmark-Norge burde etableres i den sørlige stiftsstad. „Det beste stedet for et nytt universitet er Kristiansand,” mente han. Ved universitetet er et sentralt møterom derfor kalt opp etter han: „Biskop Johan Ernst Gunnerus' rom”.

I anledning 300-årsjubileet skal vi her se spesielt på ett moment som ikke tidligere har vært brakt inn i diskusjonen rundt Gunnerus' valg av Kristiansand som lokalisering for det første norske universitetet. I ettertid har dette valget for mange framstått som vanskelig å forstå, ja, det har til og med vært foreslått at Gunnerus foreslo Kristiansand i trygg forvisning om at byen var uaktuell, og at han egentlig mente at universitetet burde legges til Trondheim (Sætra, 2005). Også Supphellen (1994) har vært inne på det samme. Her skal jeg imidlertid prøve å vise at i Gunnerus' samtid var forslaget om Kristiansand *akademisk sett* langt mer forståelig, og at dette hadde å gjøre med den personen som kan kalles „Agders Gunnerus”, nemlig presten, prosten og biskopen Jens Christian Spidberg.

Men først skal vi se på noen hoveddrag i Gunnerus' biografi.

Hovedtrekk ved Gunnerus' liv og virke

Johan Ernst Gunnerus blei født og vokste opp i Kristiania (Oslo). Faren var stadsfysikus der, men han døde da sønnen bare var 14 år gammel. Johan Ernst viste seg tidlig som svært skoleflink, og med økonomisk støtte fra folk som hadde stor tro på han, fikk han gjennomført latinskolen. Da han blei dimittert til universitetet i 1737, blei den latinske stilen han skrev, vurdert som så fremragende at den blei tatt vare på for framtida i København universitets arkiver (Bøckman, 1973; Hagland, 2005a: 12).

Etter tre år med teologistudier i København drog han til Halle med kongelig stipend. I Halle studerte han ulike vitenskaper i to år før han reiste videre til Jena. Der han tok en mastergrad i filosofi i 1745 og blei ved universitetet der i hele 10 år. De teologiske studiene fullførte han imidlertid aldri, han blei isteden langt mer opptatt av filosofiske og naturvitenskapelige fag. 37 år gammel blei han kalt tilbake til København, der han fra 1754 underviste ved universitetet som professor i logikk, metafysikk, natur- og folkerett og teologi. Han blei snart en framstående lærer ved universitetet og markerte seg sterkt på ulikt vis, kanskje for sterkt for en del av professorkollegene. I 1758 blei han nemlig – 40 år gammel og helt plutselig og uventa – utnevnt til biskop i Trondheim.

Da det skjedde, var det en stor overraskelse både for han sjøl og mange andre. Han oppfatta kanskje det å bli sendt fra hovedstaden København og helt nord til Trondheim som ei forvisning. Men han lot seg i tilfellet ikke merke ved det, og vel framme i den nordlige stiftsstad tok han veldig fatt med mange ideer og stor kraft. Sjøl om han nå var blitt biskop, så var han nok fortsatt mer vitenskapsmann enn teolog, prestehyrde og sjelesørger. Professoren i han slapp aldri taket. Og med han i Trondheim begynte tida med moderne vitenskap i Norge.

Likevel må vi ikke glemme at det også *før* Gunnerus var folk her i landet som både stilte vitenskapelige spørsmål og som søkte å gi svar på dem. Og den fremste og mest navngjetne forskeren blant disse lærde i første halvdel av 1700-tallet virka i Kristiansand, som vi snart skal se.

Da Gunnerus kom til Trondheim i 1758, blei han positivt overraska over at det kulturelle og vitenskapelige miljøet i Trondheim ikke var så fraværende som han kanskje hadde frykta. Han fant både lærde og vitenskapelig interesserte og interessante folk i byen. Allerede det første året som biskop sendte han ut et berømt hyrdebrev til prestene i det svære stiftet, som da omfatta hele det nordlige Norge. Dette hyrdebrevet (Gunnerus, 1758, kom dessuten på tysk året etter) handla ikke bare om teologiske og kirkelige spørsmål, Gunnerus ville også kunngjøre for all verden, men kanskje særlig for den tysktalende verden, at han ikke satt uvirksom og isolert langt mot nord. Da måtte han skrive på tysk eller latin. For hyrdebrevet valgte han tysk. Han kunngjør der at han har til hensikt å etablere et vitenskapelig selskap

i Trondheim, og at han ønsker å trekke prestene med i det. Han ber derfor prestene dyrke vitenskapen. For å bli medlem i det vitenskapelige selskapet, skriver han, må prestene ha utgitt vitenskap eller meddelt en prøve på innsikt i et vitenskapelig emne. Gunnerus er nøye med å påpeke at vitenskapelige sysler ikke er unyttige for prestenes embete.

Landets første vitenskapsakademi

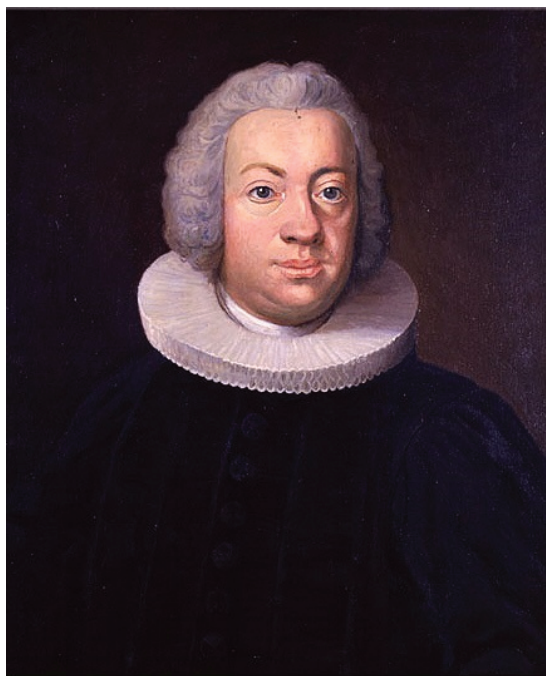
Sammen med rektor ved latinskolen i byen Gerhard Schøning (1722–1780) og historikeren og etatsråden Peter Frederik Suhm (1728–1798) grunnla han så i 1760 det første vitenskapsakademiet i Norge: *Det Trondhiemske Selskab*. Det første bindet i selskapets skrifter kom ut allerede året etter på Gunnerus' initiativ, og denne vitenskapelige skriftserien er nå kommet ut i over 250 år. Serien sies å være verdens nåværende eldste vitenskapelige serie, for den kommer fortsatt ut med nye nummer hvert år. Fra 1767 fikk Selskabet kongelig godkjenning, og det het fra da av *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab*.

Vitenskapsselskapet i Trondheim var helt fram til siste halvdel av 1800-tallet helt avgjørende for utviklinga innen norsk forskning, vitenskap og også skjønnlitteratur. Selskapet fungerte i denne perioden nærmest som et forskningsråd for hele Norge. Det var det som f.eks. betalte for trykkinga av Henrik Wergelands verk *Mennesket* (1845), som finansierte Ivar Aasens språksamlingsarbeid i 1840-åra, og som betalte dikterne Henrik Ibsen og Bjørnstjerne Bjørnsons tidlige utenlandsopphold. Den svenske naturviteren Carl von Linné (1707–1778), matematikeren Niels Henrik Abel (1802–1829), dikteren Henrik Wergeland (1808–1845), historikeren og folke-minneforskeren Andreas Faye (1802–1869) og den tyske filosofen Arthur Schopenhauer (1788–1860) – for bare å nevne noen sentrale navn – var alle medlemmer av det Vitenskapsselskapet som Gunnerus starta.

I januar 1768, året etter at Selskapet hadde fått kongelig godkjenning, tok Gunnerus et nytt dristig grep da han i en tale på et møte i Selskabet fremma tanken om et eget norsk universitet. Det var nødvendig, mente han, det var til stor skade for dyrking og framvekst av vitenskapene i Norge at landet ikke hadde et eget universitet. Det fantes fire katedralskoler, i Trondheim, Kristiania [Oslo], Stavanger og i Kristiansand, så var det et Seminarium eller Gymnasium i Bergen og et bergverksseminarium på Kongsberg, men ikke noe offentlig bibliotek eller universitet. Å reise til København var både langt og dyrt, og det var få nordmenn som hadde råd til å være der for en lengre periode. Det trengtes et universitet i Norge. Dette sa altså Gunnerus i 1768. Men han sa ikke noe da om hvor i landet et eventuelt norsk universitet burde bli etablert.

I bispedømmets mange prester hadde Gunnerus et stort kontaktnett som hjalp han i utforskinga av det nordenfjelske Norge. Han samla bl.a. planter og dyr, og herbariet hans fins fortsatt i Trondheim. Han drev med marin-biologiske og zoolo-

giske studier (Sakshaug, 2005) og gav ut en norsk flora i to bind på latin, *Flora Norvegica* (Rønning 2005). Floraen beskrev 1118 arter, og bind 2 kom ut tre år etter Gunnerus' død. Først i 2016 kom dette verket ut i norsk språkdrakt (Jørgensen et al., 2016). Gunnerus publiserte også innen humanvitenskaper som filosofi og språkvitenskap (Hagland, 2005b). Han brevveksla flittig med Carl von Linné (Amundsen, 1976) og bytta naturalier med han. Linné var som nevnt medlem i Trondheim, og han bevirka at Gunnerus blei medlem både i Kungliga Vetenskaps-Societeten i Uppsala – Nordens eldste vitenskapsakademi, fra 1710 – og i Kungliga Vetenskaps-Akademien i Stockholm. Gunnerus var også medlem av flere vitenskapelige og lærde selskap i europeiske universitetsbyer, her blir gjerne Jena, Augsburg, København, Frankfurt og Paris nevnt (cf. Hagland, 2005a: 18).

Picture No. 1. Biskop i Trondheim 1758–1773, Johan Ernst Gunnerus (1718–1773). Med han begynte moderne vitenskap i Norge, og han grunnla i 1760 det første lærde selskap i landet. I 1771 foreslo han Kristiansand som det rette stedet å etablere landets første universitet.

I sin biskoptid foretok Gunnerus lange visitasreiser i sitt vidstrakte stift, og fire ganger drog han til Nord-Norge. Allerede sommeren 1759 kom han helt øst til Væranger. Men visitasberetningene han sendte til København etterpå, var relativt summariske sammenligna med dem andre biskoper sendte inn etter tilsvarende visitasreiser. Grunnen var at Gunnerus var langt mest interessert i å foreta vitenskapelige

undersøkelser på reisene sine. Visitasene kom i andre rekke. Likevel kan det være galt å neddempe hans teologiske interesse altfor mye (Böckman, 1973), noe som lett kan gjøres når en vet hvor opptatt Gunnerus var av forskning og vitenskap.

Det kongelige oppdraget 1771: universitetsreform i København

Gunnerus var på visitasreise i Dalene da han 1771 fikk en noe kryptisk beskjed fra København om snarest å innfinne seg i Kongens by. Han skulle så fort som mulig begi seg dit. Der ville det etter kong Kristian VII's befaling bli meddelt han noe muntlig. Ordren om å reise til København kom fra kongens livlege, Johann Friedrich Struensee (1737–1772), opprinnelig fra Tyskland, født i Halle. Struensee hadde da i to år vært den sterke mann i styre og stell, ettersom kongen var sinnsjuk og utilregnelig. Struensee hadde innført ei rekke reformer i opplysningstidas ånd, og i 1771 bl.a. pressefrihet. Under Struensee framstod det enevelldige Danmark-Norge nærmest som et slags frihetens fyrtårn i Europa – ikke akkurat noe de tradisjonelt ledende kretser så på med særlig blide øyne.

Etter at Gunnerus i 1771 hadde fått budet fra Struensee, drog han av sted, vel vitende om at han var utsett til å arbeide med et forslag til reformering av universitetet. Han visste at det var problemer ved universitetet i København. Institusjonen trengte reformer, og det var derfor han var kalt til København. På reisa sørover i Norge mottok Gunnerus og følget hans overalt oppfordringer om å fremme den norske universitetstanken. Gunnerus må ha følt at han fikk et veldig mandat fra Norge, og at initiativet lå hos han. Som tidligere professor og etter å ha bygd opp Videnskabs-selskabet, visste han også at ei oppgave som dette måtte han slåss for. Ikke minst viktig var spørsmålet om hvordan et eventuelt norsk universitet kunne finansieres.

1771 var sjølve “frihetsåret” under eneveldet, året med pressefrihet og med en veldig entusiasme for alt nytt og fritt, men også med farlige politiske motsetninger og strider. Midt i dette har Gunnerus likevel en realistisk holdning. Videnskabs-selskabets historie så langt hadde riktignok vist at det var mulig å skape en vitenskapelig institusjon i Norge, og ikke minst at det var grunnlag for det. Men skulle et eget norsk universitet komme, måtte det både vilje og innsats til, og desuten politisk kløkt og alliansepartnere.

Da Gunnerus ankom Danmark, fikk han beskjed i et møte med Struensee om å begynne arbeidet med ei reform av universitetet i København. Dette arbeidet tok det tre måneder å fullføre. Arbeidet med planen for Københavns universitet var en ordre, kongens ordre. Det var Gunnerus' plikt som kongens embetsmann å adlyde, så arbeidet måtte gjøres. Planen måtte for øvrig være på tysk. Struensee var som nevnt opprinnelig tysk. Med sine lange studie- og arbeidsopphold i Halle og Jena var tysk naturligvis ikke noe problem for Gunnerus. Men oppgava han hadde fått nå, var

faktisk ikke helt ufarlig. Det var nemlig lett å falle i unåde, og Struensees reformplan var åpenbart politisk motivert. Her var det om å gjøre å foreslå ordninger som kunne godtas så bredt som mulig. Professorenes avlønningsmåte var f.eks. et sentralt spørsmål. Struensee ville absolutt at de skulle ha fast lønn, men det ville de ikke sjøl. Gunnerus prøvde i forslaget sitt å finne en slags middelvei, men uansett hva han måtte foreslå, kunne det lett bli stor misnøye den ene eller den andre vegen. Oppgava krevde stor diplomatisk kløkt.

Reforminnstilling desember 1771, plan om et norsk universitet

Gunnerus avleverer innstillinga for universitetsreform i København til Struensee i desember 1771. Når han der kommer til planen om et norsk universitet – noe som jo ikke var en del av mandatet han hadde fått – motiverer han det ved å beskrive hvordan han på vegen sørover til Danmark overalt var blitt bedt om å arbeide for et norsk universitet, og dessuten hvordan norske prester hadde bedt om å få seg pålagt en ny avgift til beste for et slikt universitet. Dette fortsatte også mens han var i København. Hver postdag kom det en hel pakke brev fra alle kanter av Norge om at han måtte arbeide for denne viktige saka (Nielsen, 1911: XIV).

Gunnerus lister så opp argumenter for et norsk universitet: Uten universitet er det ikke mulig å få vitenskap og kunst til å trives. Uten universitet vil geologi, medisin og økonomi nødvendigvis ligge nede, og mange embeter kan ikke bli besatt med kvalifiserte folk. Alle opplyste nasjoner og alle land har sitt eget universitet. Men Norge, skriver Gunnerus, "ein gantzes Königreich", har ikke noe (Midbøe, 1960: 94). Et argument *mot* et norsk universitet var økonomien. Hvordan skulle det finansieres? Her tenkte Gunnerus at bl.a. den holbergske stiftelse i Sorø kunne være behjelpelig. Ludvig Holberg (1684–1754) ville knapt ha hatt noe imot at hans midler blei brukt til et norsk universitet, om han hadde visst om en slik mulighet (s.st.). Sjøl hadde Holberg en gang antydning muligheten av å bygge en ny by med universitet ved Mjøsa, men Gunnerus vil ha universitetet i Kristiansand. Han skriver: "Der beqvemste Ort in gantz Norwegen für die neue Universitet wird Christiansand seyn" (Supphellen, 1994: 175). Han framfører ei rekke argumenter for at Kristiansand må være den rette plassen for universitetet. Både fra Bergen og Trondheim er det lett å komme dit. Dessuten kan studenter fra deler av Jylland like lett komme dit som til København. Tilførsel av matvarer fra Danmark kan skje lett. Byggematerialer er lett å skaffe, og dessuten fantes det nok av tomme hus til at professorer raskt kunne dra til byen og starte universitetet uten at store byggearbeid måtte gjennomføres (jf. s.st.).

Men alt dette var kanskje likevel ikke det viktigste når Gunnerus i første omgang kom til å tenke på Kristiansand som universitetsbyen i Norge. Kanskje det som først gav han ideen var kunnskap om den mannen som rettelig bør omtales som „Agders Gunnerus”?

“Agders Gunnerus”: Jens Christian Spidberg

Det var nemlig slik at før Gunnerus kom til Trondheim, var Kristiansand av mange sett på som et hovedsete for vitenskap og lærdom i Norge. Alle som mellom ca. 1720 og 1760 hadde vitenskapelige spørsmål å stille, visste at de kunne henvende seg til Kristiansand. Landets mest anerkjente og lærde vitenskapsmann bodde der. Det var presten, prosten og til slutt biskopen Jens Christian Spidberg (1684–1762). Han var født i Østfold, tok teologisk embetseksamen i København 1708 og fortsatte etter det med å kombinere studier og prestetjeneste. Han tilbrakte også et par år ved utenlandske universiteter, særlig i Kiel og Groningen. Han var særlig opptatt av studier i naturvitenskap, musikk og språk.

Til Kristiansand kom han som stiftsprost i 1721, og han kom til å virke i byen i 41 år (Faye, 1867: 371–375). Han hadde blitt kjent i akademiske kretser i dobbeltmonarkiet da han i 1719 stod for utgivelsen av Jonas Ramus' sentrale verk *Norriges Kongers Historie*. Verket kom ut i København med Spidberg som utgiver og med hans forord. Internasjonalt kjent som forsker blei han da han i 1724 publiserte den første boka i verden om fenomenet nordlys (Spidberg, 1724). Boka kom ut på tysk i Halle, der Gunnerus studerte en del år seinere. Det er vel ikke utenkelig at Gunnerus da leste nettopp denne boka. På tittelsida blir Spidberg presentert som „wohl meritirten Probsts zu Christians-Sand in Norwegen”. Dermed blei det annonsert tydelig at forfatteren var virksom i byen Kristiansand i Norge. Byen blei plassert på kartet forskningsmessig. Spidberg fulgte også seinere opp arbeidet med nordlys. Etter at det 30. januar 1738 var synlig sterkt nordlys på himmelen over Kristiansand, skrev han en artikkel, denne gang på dansk, som blei publisert i København samme år (Spidberg, 1738).

Spidberg skrev også om jordskjelv – bl.a. med utgangspunkt i et skjelv i Kristiansand 7. februar 1745 (Spidberg, 1747) – om vulkanutbrudd og om flodbølger. Han skrev om tsunamien som kom forbi Kristiansand etter jordskjelvet utafor Lisboa 1. november 1755 (Spidberg, 1758), om malstrømmen i Lofoten, om runer og vinder. I 1727 blei en hammerhai fanga av noen fiskere nær Kristiansand, og Spidberg beskrev i detalj denne spesielle skapningen fra havet. Så langt vi vet, er dette den eneste gang en hammerhai er fanga og beskrevet i Norge (Åsen, 1982). Haien blei tatt vare på og inngikk i et naturaliekabinett som Spidberg fikk i stand i Kristiansand i 1720-åra. Dette naturaliekabinettet representerer det første seriøse forsøket på å etablere et vitenskapelig museum i Kristiansand (Stylegar, 2012).

Interessene til Spidberg spendte vidt og gjaldt både naturvitenskap og humanvitenskaper, inkludert teologi. I 1760 blei han således tildelt en teologisk doktorgrad ved Københavns universitet. I flere år etter at han kom til Kristiansand i 1721, var imidlertid hovedplanen hans å skrive ei omfattende norsk naturhistorie. Han samla systematisk materiale og data til et slikt verk. Han samla også ei svært verdifull vitenskapelig boksamling på 6000 bind. I hovedsak bestod den av sentrale europe-

iske naturvitenskapelige verker. Uten sammenlikning var dette den største vitenskapelige boksamlinga i Norge. Dessverre gikk den og alle Spidbergs øvrige vitenskapelige samlinger i naturaliekabinettet opp i flammer i bybrannen i Kristiansand den 6. mai 1734. 328 hus gikk med i brannen. Spidberg var da 49 år.

Hadde Spidbergs bibliotek og det verdifulle naturaliekabinettet hans blitt spart for flammene, ville de utvilsomt i ettertid og for oss i dag ha vært anerkjent som kanskje det viktigste grunnlaget for starten av moderne vitenskap i Norge. Bybrannen i 1734 ødela alt dette. I åra etter brannen samla riktignok Spidberg på ny ei stor boksamling. Den var likevel ikke helt på samme nivå kvalitetsmessig med den som blei borte i flammene. Etter Spidbergs død i 1762 blei samlinga hans solgt på auk-sjon og således spredt (Spidberg, 1763; jf. Nicolaysen, 1991).

Etter brannen i 1734 så Spidberg seg også nødt til å legge vekk planen om å skrive ei naturhistorie for Norge. Han hadde mista til flammene alt han trengte for å skrive et slikt verk. Han syntes imidlertid alltid siden at det var beklagelig at landet mangla ei naturhistorie, slik så mange andre land hadde, for, mente han, Norge hadde så mye interessant å by på av fysiske forhold, fauna og flora. I 1750 skrev han f.eks. i et brev til biskop Erik Pontoppidan (den yngre, 1698–1764) i Bergen:

Det er at beklage, at ingen til denne Dag har paataget sig Historiam Novegiae Naturalem at udføre, da jeg dog er forsikret, at intet Land i Verden ex tripliei Naturae Regno kand producere flere Curiosa end Norge og for en ret Physico være et bekvemmere Objectum (sit. etter Åsen, 1982; som sit. fra Dahl, 1892.)

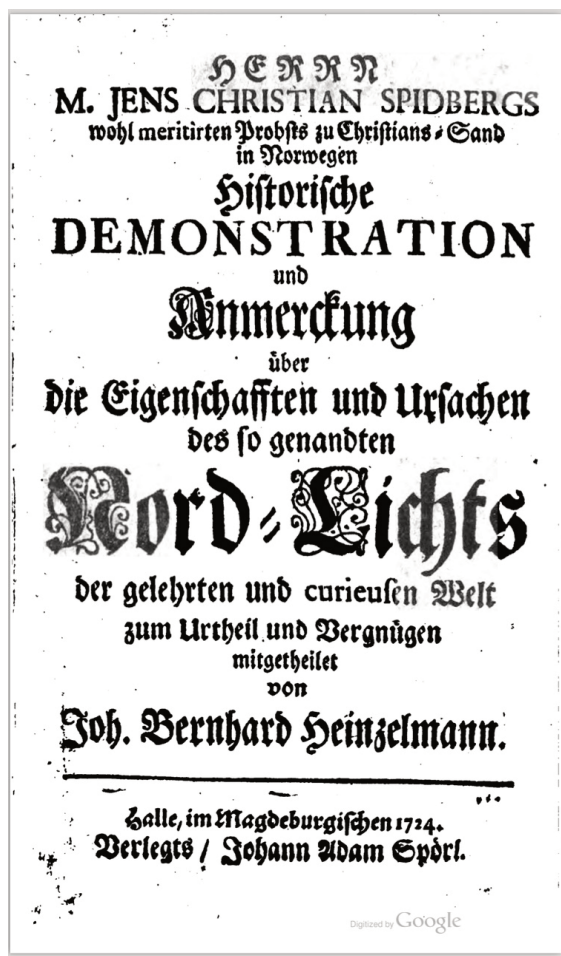
Spidberg gjorde egenhendig Kristiansand til et slags vitenskapelig sentrum i Norge, slik det også blir framheva i Kristian Nissens omtale av han i *Norsk Biografisk Leksikon* (Nissen, 1962: 244f):

[Spidberg var] en av Norges fremste naturforskere, ja kanskje den aller fremste på den tid, før Gunnerus blev det store navn. [...] Kristiansand blev virkelig noget av et videnskapelig centrum i S[pidberg]s tid. [...]

Denne avhandlingen [på tysk om nordlyset] har utvilsomt vakt stor interesse både innenfor og utenfor Tysklands grenser og vært medvirkende til at S[pidberg] blev den man gjerne henvendte sig til med anmodning om utredning av vanskelige historiske og naturvitenskapelige spørsmål vedrørende Norge. Og særlig gjorde dette sig gjeldende i de årene grev Christian Rantzau var stattholder i Norge, 1731–39.

At det var som naturforsker Spidberg vant seg størst internasjonalt ry, kjente naturligvis Gunnerus godt til. „Den lærde Spidberg i Kristiansand” – som han oftest blei omtalt som i samtida – hadde dessuten i 1756 vært den første norske presten som blei innvalgt som medlem i Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, som var stifta i 1742. Dette lærde selskapet i København var det Gunnerus først og fremst tok som mønster for det norske selskapet i Trondheim i 1760. Utvilsomt må

Jens Christian Spidberg anses som en „Agders Gunnerus” (Jahr, 2015). Som Gunnerus gjorde Trondheim til vitenskapens sentrum i Norge, hadde Spidberg i perioden før gjort det samme med Kristiansand.

Picture No. 2. Tittelsida på den første trykte boka om nordlys, av daværende prost, seinere biskop i Kristiansand, Jens Christian Spidberg (1684–1762). Boka blei trykt på tysk i Halle i 1724.

Etter dette forstår vi at forslaget om Kristiansand som universitetsby slett ikke var tatt ut av lufta. Byen hadde et godt vitenskapelig rykte på grunn av Spidberg. Nærheten til Danmark var dermed kanskje ikke det viktigste for stedsvalget, sjøl om Gunnerus ikke nevner Spidberg ved navn i universitetsforslaget sitt. Men at han ikke gjør det, er nok en medvirkende årsak til at vi ikke lenger har bevisst for oss hva

Kristiansand representerte vitenskapelig på 1700-tallet, dvs. før Gunnerus kom til Trondheim.

Det er derfor god grunn til å tro at Spidbergs rennomé i samtida som forsker og vitenskapsmann var med på å gjøre Kristiansand troverdig som universitetsby for Gunnerus. Nordmenn, dansker og utlendinger hadde i flere tiår, fra tidlig i 1720-åra og helt til 1760 vært vant til å se mot Kristiansand for å få svar på vitenskapelige spørsmål. Da stattholder Rantzau i 1733 fikk anmodning fra den franske ambasadørens kone om å få nærmere opplysninger om den spesielle malstrømmen i Lofoten, sendte stattholderen straks anmodninga videre til Spidberg. Spidberg svarte med å skrive ei svært fyldig avhandling på latin, som han fikk stor anerkjennelse for, bl.a. fra den lærde etatråden Hans Gram i København (Nissen, 1962: 245). Og da Knud Leem i 1751 ønska å få sitt store arbeid om samene i Finnmark oversatt til latin, for å få det ut internasjonalt, var det Spidberg han henvendte seg til – om Spidberg kunne hjelpe han med å få verket oversatt? Spidberg svarte i brev av 1. september 1751 at det ville ha vært en stor glede for han å gjøre dette, hadde han bare hatt nok tid å avse til et slikt stort arbeid (Nissen, 1962: 246). Disse to eksemplene forteller klart om Spidbergs posisjon i samtida både innen natur- og humanvitenskaper.

Framlegget fra Gunnerus om Kristiansand som universitetsby var derfor ikke et vilkårlig valg, og rimeligvis heller ikke et „vikarierende” forslag for Trondheim, som noen har antydta (jf. ovafor). Det var et forslag nordmenn, dansker og utlendinger som var interessert i vitenskap, den gangen forstod langt bedre enn ettertida har gjort. Ettertida har ikke reflektert inn Spidbergs innsats og ry som forsker, og derfor ikke sett det vitenskapelige omdømme Kristiansand fikk gjennom hans posisjon.

Gunnerus tenkte seg at universitetet kunne komme i gang i løpet av et halvår, dvs. til påske 1772. Professorene drar, skriver han, „zur bestimmten Zeit, so bald als möglich, nach Christiansand”. Der begynner de sine forelesninger „14 Tage nach künftigen Michaëlis oder aber höchstens dem darauf folgenden Ostern”. Han ville sjøl reise direkte dit, og Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab skulle følge med til Kristiansand. Et universitet i Norge, „wie ich mit allen Norwegern hertzlich und inbrünstig wünsche und hoffe”, er det han ønsker, det er hans ønskedrøm (Midtbøe, 1960: 95).

Ikke noe universitet i 1771

Gunnerus la som nevnt planen sin fram for Struensee i desember 1771. Så feira han jul og nyttår i København og venta på avgjørelsen. Struensee hadde ikke vært særlig positiv i første omgang, så det så ikke veldig lyst ut. Men det hele fikk en brå stopp natt til 17. januar, da Struensee blei arrestert. Det var et reint kupp av motstanderne til Struensee og reformprosessen hans, og med det var frihetsåret 1771 over for godt.

Resignert skriver Gunnerus til sin venn Carl von Linné på skuddårsdagen 29. februar 1772: “Norskt universitet faaer vi neppe, ihuormeget jeg end har arbeidet derpaa” (Amundsen, 1976: 140). Og videre i et nytt brev til Linné, den 11. april 1772:

[Med Struensee] har jeg aldrig talet meer end 2 gange, da jeg ankom [København] og da jeg overleverede min efter kongel. ordre udarbejdede plan til en ny fundatz og bedre indretning for Kjøbenh. universitet, tilligemed en plan for et universitets oprettelse i Norge. Mit arbejde har fundet stort bifald hos mange til Hofe og hos hele publicum, undtagen at adskillige danske ere imod et universitets oprettelse i Norge og de gamle professorer ønske, at det ihenseende til Kh. maa forblive ved det gamle (Amundsen, 1976: 144).

17 dager etter at Gunnerus skrev dette i brev til Carl von Linné, blei Struensee henretta i København.

Sommeren 1772 reiste Gunnerus fra København. Noe norsk universitet blei det ikke, sjøl om han kunne melde til Linné at enkedronning Juliana, som han skriver, “erklærede og udtrykkelig for mig, at min Plan til et universitets Oprettelse i Norge behagede Hende, og at Hun undede de Norske af Hjertet et universitet” (Amundsen, 1976: 146).

Skuffa over ikke å ha nådd fram med universitetsplanen, kommer Gunnerus så tilbake til Trondheim. Allerede året etter dør han under en visitasreise til Kristiansund, natta til 25. august 1773. Han var da 55 år gammel.

Akademisk samarbeid Kristiansand – Trondheim

Hadde den djerve planen til Gunnerus fra desember 1771 blitt gjennomført, ville kanskje Kristiansand i dag ha vært som et Norges Uppsala eller Lund. Det ville ganske sikkert ha vært universiteter også i Oslo, Bergen og Trondheim, kanskje også i Tromsø og i Stavanger, men universitetet i Agder kunne kanskje da, sammen med Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, som Gunnerus ville ha flytta fra Trondheim til Kristiansand, ha vært det sterkeste vitenskapelige kraftsentret i Norge.

Slik gikk det altså ikke. Det blei ikke noe universitet i Kristiansand i 1771 (eller fra 1772, som var det Gunnerus foreslo). Byen og Agder måtte vente i hele 236 år, til 2007, før daværende Høgskolen i Agder fikk universitetsstatus og blei Universitetet i Agder. Agder Vitenskapsakademi kom noen år før, i 2002. I oktober 2001 blei det inngått en formell avtale om samarbeid mellom Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab og Høgskolen i Agder. Denne avtalen blei så tiltrådt av Agder Vitenskapsakademi i februar 2005. Da Vitenskapsselskapet inngikk avtalen med høgskolen i 2001, var det den første avtale om samarbeid helt tilbake fra starten i 1760 som Selskabet inngikk med en institusjon utafor Trøndelag.

I 2002 blei denne samarbeidsavtalen fulgt opp med et seminar i Kristiansand om Gunnerus, vitenskapene i hans samtid og hans bidrag til mange ulike vitenskaper.

Forskere fra både Agder og Trondheim deltok på seminaret (30.5.–1.6. 2002), og foredraga blei etterpå gitt ut i bokform (Nielsen og Supphellen, 2005). Seminaret bidrog dermed til å understreke den historiske akademiske forbindelsen mellom Kristiansand og Trondheim, som vi har lagt vekt på i denne framstillinga.

Litteraturliste

- Amundsen, L. (red.). 1976. *Johan Ernst Gunnerus og Carl von Linné. Brevveksling 1761–772*. Trondheim-Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget.
- Dahl, O. 1892. *Biskop Gunnerus' virksomhed fornemmelig som botaniker. Tilligemed en oversigt over botanikkens tilstand i Danmark og Norge indtil hans død. I. Oversigt over botanikkens tilstand i Danmark og Norge indtil Gunnerus' død* (= Særtrykk av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter for 1888–1890). Trondhjem: Interessentskabstrykkeriet.
- Faye, A. 1867. *Christianssands Stifts Bispe- og Stiftshistorie*. Chistiania [Oslo]: Brøgger og Christie's Bogtrykkeri.
- Gunnerus, J.E. 1758. *Johan Ernst Gunnerus Hans Opvækkelige Hyrde-Brev Til det Velærverdige, Høj- og Vellærde Præsteskab i Tronhjems Stift*. Tronhjem: Jens Christian Winding.
- Hagland, J.R. 2005a. „Johan Ernst Gunnerus – ei biografisk skisse.” I: Nielsen og Supphellen (red.). 11–19.
- Hagland, J.R. 2005b. „Om studiar av norsk språk i ‘de smukke Videnskabers’ tid.” I: Nielsen og Supphellen (red.). 73–85.
- Jahr, E.H. 2015. „Jens Christian Spidberg: Agders Gunnerus”. *Dag og Tid* 54, nr. 42. 35.
- Jørgensen, P.M., Weidemann, E. og E. Fremstad. 2016. *Flora Norvegica av J. E. Gunnerus. På norsk og med kommentarer* (= Gunneria 80). Trondheim: NTNU Vitenskapsmuseet.
- Midbøe, H. 1960. *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs historie 1760–1960*. Første bind. Trondheim: Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab.
- Nicolaysen, B.K. 1991. *Bibliografi til historia om lesing i Noreg* (= Eigenproduksjon 41). Bergen: Universitetet i Bergen, Nordisk institutt.
- Nielsen, M.-B.O. og S. Supphellen. (red.). 2005. *Johan Ernst Gunnerus – Samtid og vitenskaper* (Forskningsserien nr. 46. Høgskolen i Agder, Kristiansand). Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Nielsen, Y. 1911. “Indledning”. I: *Det kongelige Fredriks universitet 1811–1911. Festskrift. I*. Kristiania: Aschehoug. III–LX.
- Nissen, K. 1962. “Johan Ernst Gunnerus”. I: Jansen, E. et al. (red.). *Norsk biografisk leksikon*, bind XIV (Skredsvig–Stenersen). Oslo: Aschehoug. 242–247.
- Rønning, O.I. 2005. “Gunnerus, Linné og botanikken”. I: Nielsen og Supphellen (red.). 53–62.
- Sakshaug, E. 2005. “Gunnerus og marinzoologien”. I: Nielsen og Supphellen (red.). 63–72.
- Spidberg, J.C. 1724. *Historische Demonstration und Anmerckung über die Eigenschafften und Ursachen des so genandten Nord-Lichts*. Halle: Johann Adam Spörl.
- S[pidberg], J.C. 1738. [Beretning om nordlys] „Christiansand i Norge den 30. Jan. 1738”. I: *Nye Tiden-der om lærde og curieuse Sager*. Kjøbenhavn. 116–118.
- [Spidberg, J.C.] 1747. „Utdrag Utur Kongl. Vetenskaps Academiens Dagbok, samt inkomne Bref och Handlingar. I.” [Geheimerådet Raben „har ifrån Köpenhamn öfversendt et Rön som Herr SPIELBERG [d.e. Spidberg] giordt angående en jordbäfnig som tildragit sig vid Christiansand i Norrige den 7 Februar. 1745”]. I: Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar, För År 1747. Vol. 8. Stockholm: Lorentz Ludvig Grefing. 233–234.

- Spidberg, J.C. 1758. „Historisk og physisk Relation om det mærkværdige Jordskielv i Norge, Lisabon og andre Stæder den I Novembr. 1755”. I: *Skrifter, som udi det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste i Aarene 1755, 1756, 1757 og 1758* (= Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab Skrifter 7). Kjøbenhavn: Waysenhuses Forlag. 101-112.
- Spidberg, J.C. 1763. *Catalogus Bibliothecæ qvam Post Incendium Christiansandense d. 4 Maji 1734, qvo 6000 librorum collectio flammis periit, de novo collegit & reliqvit Vir Perillustris Et Doctor, Espiscopus Diæceseos Christiansandensis [&c.], qvæqve venum exponetur Christiansandiæ d [16] August. 1783*. Christianiæ.
- Stylegar, F.-A. 2012. „Den lærde biskopen”. *Fædrelandsvennen* 23.6. 34.
- Supphellen, S. 1994. „Nasjonalånd framfor lokalpatriotisme? Frå debatten om lokalisering av det første norske universitetet.” I: Andersen, H.W., Dahl, S., Haarstad, K. og J. Simonsen. (red.). *Clios tro tjener. Festskrift til Per Fuglum* (= Skriftserie fra Historisk institutt nr. 1). Trondheim: Historisk institutt, Universitetet i Trondheim. 172–190.
- Sætra, G. 2005. “Kristiansand som sentrum og periferi på 1800-tallet”. I: Nielsen og Supphellen (red.). 99–117.
- Åsen, P.A. 1982. “Om biskop Jens Christian Spidberg og hammerhaien som ble fanget ved Kristiansand i 1727.” *Kristiansand Museums Årbok 1981*. Kristiansand. 12–17.